

MAHĀYĀNA BUDİZMİNE AİT SAYI VE ZAMANLA İLGİLİ BAZI TERİMLER

Özlem AYAZLI*

ÖZET

Bu makalede, Uygurcada üç, dört, beş vb. (*üç atöz, beş azun, tört törlüg terin kuvrag*) rakamlarla oluşturulmuş bazı terimler ve zamanla ilişkili kelimeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu terimlerin Çince denklikleri ile olan çeviri farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Örnekler, *Mahāyāna* Budizmine ait bir eser olan Altun Yaruk'tan alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygurca, Çince, Budizm.

SOME TERMS RELATED TO NUMBER AND TIME BELONGING TO MAHĀYĀNA BUDDHISM

ABSTRACT

In this article, it was attempted to identify some terms that are created with numbers like three, four, five, etc. and words related to time in Uyghur language. The aim was to reveal the translation differences of Chinese equivalents of these terms. The examples were taken from Altun Yaruk, the book on Mahayana Buddhism.

Keywords: Old Uighur, Chinese, Buddhism.

Uygurcanın en hacimli metinlerinden birini oluşturan *Altun Yaruk Sudur*, Mahāyāna budizmine ait bir sūtra kitabıdır. Budanın vaazlarını içeren sūtralar, Budizmin eski çağlarında kaydedilmiş daha sonra ise yazıya dökülmüştür¹.

İki bin beş yüz yıldan beri varlığını sürdüren Budizm, bu uzun süre içinde değişmiş, yeni biçimlere bürünmüştür (Conze 2004, 7). Budizm tarihi kendi içerisinde dört döneme ayrılır. İlk dönemi Hinayana “küçük araç”, ikinci dönemi Mahāyāna, üçüncü dönemi ise Zen’dir², bu üç dönemin sonundaysa İS 1000 yıllarına ulaşılır ve günümüze kadar gelecek olan bin yıllık dördüncü dönem başlamış olur. AYS’nin de içerisine dahil olduğu Mahāyāna, Budizmin “Büyük Aracı” anlamına gelmektedir. Acı çeken bütün duyarlı varlıklardan acıyı dağıtmak uğruna kendisini aydınlanmaya, ulaşmaya adanmış bu büyük aracın müridi, Mahāyāna’nın ruhani kahramanı Bodhisattva’dır. Bodhisattvanın sahip olduğu “akıl” ve “erdem” eşit ve dengelidir (Chang 1983, 478). Budanın ölümünden sonra Budizmin geliştiği iki belli başlı okuldan biri olan Mahāyāna Budizminde bodhisattva ideali savunulur. Bodhisattva, aydınlanmaya erişmiş ancak Buda olmayı erteleyerek dünya üzerindeki tüm duyarlı canlılar Budalığa erişmedikçe *samsāra*’dan (doğum-ölüm

* Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: civelek.o@gmail.com

¹ Garma C. C. Chang, *A treasury of Mahāyāna Sūtras, Selections from the Mahāratnakūta Sūtra*, Delhi, 1983.

² Bu dönemdeki ermişin adı *siddha*’dır. *Siddha* evrenle öyle bir uyum içerisine girmiştir ki evreni yöneten güçleri hem kendi içinde hem de dışında kullanabilme yeteneğini elde etmiş, olağanüstü güçlere sahip olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bak. Conze 2004, 8.

döngüsünden) ayrılmayı kabul etmeyen, yardıma muhtaç olanların yardımına koşan kişi olup en büyük erdemi “merhamet”tir.

Budalığın sonsuzluğu ve mükemmelliği konusunun Mahāyāna Budizminin temel görüşlerini oluşturduğu söylenebilir. Budalığın sonsuzluğunu niteleyen “yüce akıl” ve “yüce merhamet” gibi olumlu terimlerin yanı sıra olumsuz terimler de söz konusudur. Bunlar, Budanın sonsuzluğunun “ifade edilemez” ve “düşünülemez” olduğudur. *Altun Yaruk*'ta bu durum şu Uygurca ifadelerle aktarılmıştır: *sakınu sözläyü yetinçsiz*³ “söylemesi anlatması imkansız” = 不可思議 *bu ke si yi* (G 3595 6078 10271 5460)

Mahāyāna Budizmine ait yukarıda da örneğini verdiğimiz gibi bazı belirleyici kavramlar ve sayılar vardır. Budist Uygur edebiyatına ait bir metin çevirisi sırasında bazı terimleri doğru karşılamak ve terimlerin metinle olan bağlantısını kurmayı kolaylaştırmak adına, Budist Uygur edebiyatına ait tespit edilen sayılara yüklenmiş sembollerini açıklamayı uygun gördüm⁴. Birçok kültürde, inanışta olduğu gibi Budizmde de sayılar, sembollerle yüklenmiştir; yalnızca nicelik, miktar belirtmez. Bu sayılardan bazıları şöyledir:

*beş aẓun*⁵: *samsāra* içerisinde varlığın beş şekli (seviyesi). Genellikle altıdır⁶. Tanrı, asura, insan, hayvan, aç ruh (*preta*) ve cehennem zebanisi. Samsāradaki varlıklar yaptıklarına, amellerine göre bu doğum-ölüm döngüsü içerisinde dönerler.

beş aẓun tınl(i)glarını umuğı inagı bolgaylar “beş varlık şeklindeki canlıların umudu₂ olacaklar” (AYS 438.14-15)⁷.

tört maharaaça tãñri: “dört mahārāja Tanrı” 四天王 *si tian wang* (G 10291 11208 12493), Realm of Desire / Hırslar diyarında göğün en alttaki dört yönünün hükümdarı. Adları şu şekildedir: *Vaiśravaṇa* (kuzeyde), *Dhṛtarāstra* (doğuda), *Virūdhaka* (güneyde), ve *Virūpākṣa* (batıda).

takı ymā sizlär tört m(a)haraaçlar inçä bilinlär “Dahası sizler dört Mahārājalar şöylece bilin” (AYS 410.20-21). 四王當知 (Taishō, Cilt 16, 428a06).

tört törlüg terin kuvrag: “dört tür topluluk”; 四部眾 *si bu zhong* (G 10291 9484 2901). Ş. Tekin, bu dört kısımdan meydana gelen topluluğun ilk ikisi olan “rahip ve rahibelerin” manastırda yaşayarak geçimlerini günün belli saatlerinde dilendikleri şeylerle temin ettiklerini öbür ikisinin ise manastıra girmeyen ve tabii bir hayat yaşayan kadın erkek müminler olduğunu dile getirir (Tekin 1993, 28).

rahipler = *toyın* (< Çin. 道人 *dao ren*)

rahibeler = *şamnanç* (< Soğd. *şmn'nç /şamnānç*)

müminler = *upase* (< Soğd. *'wp'sy* = Skr. *upāsaka*)

³ ... *kayu meniñ nomluğ ät'özüm ärsär arıg süzök okşatguluksuz adrok adrok sukançig öñ körk b(ä)lgülärin ülgülänçsiz täñlänçsiz ädgü ädrämlärin sakınu sözläyü yetinçsiz tetir* “... benim öğretili vücudum (*Dharma-kāya*) ise temiz, benzersiz, seçilmiş, tatlı güzellik görkem belirtmelerini hadsiz, hesapsız iyi erdemleri ile düşünülüp söylenemeyecek kadardır” (Ölmez 1991, 52_{164.18-23})

⁴ Söz konusu makaledeki örneklerin çoğu **Altun Yaruk VI. Kitap** adlı doktora tezinden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

⁵ Soğdca *'zwn*'dan gelen *aẓun* sözcüğünün Çincesi olan 趣 *qu* için bak. UWb. 329b.

⁶ Altı varlık olup *beş aẓun* (Skr. *pāñca-gatika*) denmesini nedeni genellikle Tanrı ve *asuraların* birlikte gruplandırılmasıdır. Skr. *pāñca-gatika* “varlığın beş biçimi” için bak. Edgerton 1972, 339a.

⁷ Bu cümle, Çince metinde yoktur. Uygur müstensih tarafından eklenmiştir. Taishō'da 430 b-12'de olması beklenirdi (bak. Nobel 1958, 207).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

mümineler = *upasanç*⁸ (< Soğd. 'wp's'nç = Skr. *upāsikā*)

Aşağıda da görüleceği üzere bazen bu dört topluluğun kimlerden oluştuğu tek tek verilmiştir.

birök toyın şamnanç upase upasanç tört törlüg terin kuvrag bo nom ärdinig boşgunsarlar tutsarlar ... “Eğer rahip, rahibe mümin, mümine, (bu) dört tür topluluk, bu öğretiyi mücevherini öğrense₂”(AYS 440.20-23) 若四部眾。能廣流布是經王者。(Taishō, Cilt 16, 430b28).

tört törlüg terin kuvragı açın sar ayasar küyü küzätü berip ... “dört tür topluluğa özenle saygı gösterse₂ gözetip ...” (AYS 407.8-9 satır). 四部之眾深心擁護 (Taishō, Cilt 16, 427c11).

kalpa: Hinduizm'e göre *kalpa*, Brahma için bir gündür ve 1,000 *yuga*'dan oluşur. (1 *yuga* = 4,320,000 yıl). Budizm'de *kalpa* genel olarak dünyanın ya da evrenin oluşumu, yeniden yaratılması arasında geçen zamanın uzunluğunu, dünyanın oluşum sürecini, varlığı ve yokluğu ifade eder. Budizm'de *kalpa*'nın ölçümüyle ilgili farklı yorumlar vardır. Genelde uzun bir zaman dilimini ifade eder. Küçük, orta, büyük ve sayılamayan *kalpa*'lar da vardır (Chang, 1983: 477).

yüz miñ kolti nayut sanınça kalp üclärtä üç asankelär içindä burhan kutıña katıglanıp ... “yüz bin koti, nayuta sayısınca kalpa zamanında üç Asamkhyeya içinde Buda kutsallığına (ulaşmaya) çalışıp” (AYS 409.21-22) 百千俱胝那庾多劫修 (Taishō, Cilt 16, 427c29-428a01).

iki kırk lakşan: 32 işaret, belirti 三十二相⁹ *san shi er xiang* (G 9522 9959 3363 4249)

Buda'nın yaşadığı çağda gözle görülen ölümlü bedeninden başka bir de gözle görülmeyen, bir gölge gibi kendisini izleyen ikinci bir bedeni vardır. Bu hayalet bedenini yalnız ermiş ve inançlılar görebilirdi. Boyu 5 metreye yaklaşan bu hayalet bedende “üstün insan”ın 32 belirtisi vardı. Bu kutsal işaretler, onun evrensel hükümdarlığının işaretleri olduğu gibi aynı zamanda görülebilen vücudunu süsleyen en büyük işaretlerdi. Bunlar, tacı üzerinde bir çıkıntı, kaşları arasında bir tutam kıvrıkcık ak saç, altın sarısı bir ten, beyaz diş ve mükemmel bir ses, başını ve bedenini çevreleyen bir ışık halesi şeklindedir. Söz konusu bu 32 işaret¹⁰, belirti Uygurcada *lakşan* sözcüğü dışında *b(ä)lgü*, *irü b(ä)lgü* ile de ifade edilirdi.

Söz konusu bu belirtiler Altun Yaruk'un çeşitli bölümlerinde anlatılır.

t(ä)ñrim sizin yüzünüz, tolun ayka oğsatu äriür, yüz miñ kün t(ä)ñri birgärü, y(a)rutu yaşutu turur täg , közüñüzñüñ etigi, kök lenhuaka oğsayur, tüzdäm yürün tişñiz, karlıg tag täg yaltriyur kıdıgsız ulug ädgüñüz, taloy ügüz täg keñ täriñ, ulsuz tüpsüz ädgüñüz, ädgü ärdinilärin yügmäk ol, bilgä biliglig sav üzä, taşa turur üzüksüz, yüz miñ törlüg yeg dyanlar, ymä birlä tolu äriür, adakıñızñıñ uulınta, çak(i)r lakşan etigi ol, miñ kigäykä tükällig, otıra koollug ulduñug äligiñiz adakıñız 'äñräkläri, tözü turur etiglig, kop b(ä)lgükä ägsüksüz, kazlar hanı eligi täg, ät'özüñüz yaltriyur, altunlug [ta]g yaşuy{y}ur täg. “Tanrım sizin yüzünüz dolunaya benzer. Yüz bin güneş Tanrısı gibi ışık saçıyor₂. Gözünüzün güzelliği nilüfere benziyor. Düzgün beyaz dişiniz karlı dağ gibi parlıyor. Sınırsız ulu erdeminiz okyanus₂ gibi geniş, derin ve uçsuz₂ bir iyilik mücevheri yığındır. Bilgelik (erdem) söz ile sürekli taşar. Yüz bin türlü en üstün meditasyon (yoklama) ile doludur. Ayağınızın altındaki çark alameti süstür. Bin (dingile) tekerleğe sahip el ve ayak parmaklarınızın hepsi eşit, düzgün biçimdedir tıpkı kaz kralının eksiksiz işaretleri (özellikleri)

⁸ *upasanç* kelimesi Soğdca müennes eki -nç ile yapılmıştır (Tekin 1993, 28).

⁹ AYS 645.20'de yer alan *iki kırk lakşan*'ın 三十二相 Çincesi Taisho Cilt 16, 454c05'e denk gelmektedir.

¹⁰ F. Sema Barutçu'nun “Eski Türkçede Buddha'nın 32 Lakşanası” adlı makalesinde Budanın fiziksel üstünlüğünü ve güzelliğini oluşturan ayırıcı özelliklerini ve dış görünüşünü belirleyen 32 karakteristik işaret ele alınmıştır (bak. Barutçu 1992, 11-33).

gibi. Bedeniniz ise ışılan altın bir dağ gibidir” (AYS 450.4-23) 佛面猶如淨滿月亦如千日放光明目淨脩廣若青蓮齒佛德無邊如大海無限妙寶積其中智慧德水鎮恒盈百千勝定咸充滿足下輪相皆嚴飾轂輻千輻悉齊平手足鞅網遍莊嚴猶如鵝王相具足佛身光曜等金山清 (Taishō, Cilt 16, 432a11-17).

üç ärdini: “üç mücevher” 三寶 *san bao* (G 9522 8720) = Skr. *triratna*¹¹

1. Buda: Aydınlanmış en mükemmel varlık
2. Darma: Buda tarafından bildirilen öğretisi
3. Samgha: Rahip ve rahibeler veya gerçek Darma takipçileri topluluğu (Chang, 1983: 488).

üç ärdinikâ tapınguluk ağır ayag kılğuluk äd tavar tilâyür m(ä)n “üç mücevhere hizmet etmek ve saygı, göstermek için mal-mülk, istiyorum.” (AYS 441.15) 我為供養三寶事須財物願 (Taishō, Cilt 16, 431a19-20).

üç üd: “üç zaman” 三世 *san shi* (G 9522 9969), geçmiş, şimdiki, gelecek zaman

üç ücki burhanlarınñ ädgü tetyük köni nomlug şazınıg küyü küzätü tutmuş bolgay sizlär “üç dönemdeki budaların iyi yani doğru öğretilerini, gözetip tutmuş olacaksınız.” (AYS 405.7-9). 即是護持去來現在諸佛正法。 (Taishō, Cilt 16, 427b29).

üç törlüg ät'öz: “üç tür beden, üç vücut” 三身 *san shen* (G 9522 9813) = Skr. *trikāya*¹²

üç ät'öz şu şekildedir:

1. Dharmakāya¹³: Dharma veya gerçekliğin vücudu olan *dharmakāya* mutlak, ruhani bir bedendir.
2. Sambhogakāya: Mutluluğa ulaşmış beden, Budanın kutsal vücudu. Budalığa giden yolda budanın uygulamalarının karşılığını, sonucunu aldığı beden.
3. Nirmānakāya: Budanın vücut bulmuş bedeni.¹⁴

Bu Sanskritçe kelimelerin Uygurca denklıklarine özellikle Altun Yaruk içerisindeki bir bölümde rastlamaktayız. Altun Yaruk'un ikinci kitabının üçüncü bölümünde, Sanskritçesi *trikāya* olan *üç ät'öz* kavramının ayrıntılı olarak ele alındığını görmekteyiz. Bu bölüm için bak. Wilkens, 2001.

ymä kamağ kertütin k(ä)lmış köni t[ü]z tuyuğlılarınñ üç tör[lü]g [ätöz]läri tetir: kayular ol üç [tep] tesär: inçä kaltı äñi[lki] b(ä)lgürtmä ätözläri: ikinti tüş ätözläri: üçünç nomlug ätözläri

¹¹ Skr. *triratna* “the three jewels” için bak. Edgerton 1972, 258b, Soothill 1937, 63b.

¹² 法報化三身 The *trikāya*: 法 *dharmakāya*, the absolute or spiritual body; 報 *sambhogakāya*, the body of bliss; 化 *nirmānakāya*, the body of incarnation. In Hīnayāna 法身 is described as the commandments, meditations, wisdom, nirvāna, and nirvāna-enlightenment; 報身 is the reward-body of bliss; 化 or 應 (化) is the body in its various incarnations. In Mahāyāna, the three bodies are regarded as distinct, but also as aspects of one body which pervades all beings. Cf. 三身 (Soothill 1937, 269a). having 3 bodies, a Buddha (Williams 1899, 458a).

¹³ 迦耶 *kāya*, the body; an assemblage

¹⁴ *üç ät'öz* için bak. Chang 1983, 487

*ärür*¹⁵ (Wilkens 2001, 110₅₆₋₆₃, AYS 38.12-15). “ayrıca hakikatten gelmiş doğru sezenlerin üç tür bedenleri vardır. Bu üçü nedir? denirse yani birincisi görünen, vücut bulmuş beden (*nirmānakāya*), ikincisi karşılık, netice alınan beden (*sambhogakāya*), üçüncüsü ise öğretili bedendir (*dharmakāya*).

一切如來有三種身。云何為三。一者化身二者。應身。三者法身。(Taishō Cilt 16, 408b10).

*Kayular ol üç törlüg tözlär tep tesär: inçä k(a)ltı änilki alkuka a ÷kanguluk tutyaklıg töz: ikinti adınlarğa tayanıp turguluk töz: üçünç tükällig bütmiş kertü töz: munçulayu üç törlüg tözläriğ tın(ı)glar oğlanı ukmamışları üçün öçürmämışläri üçün arıtmamışları üçün anın üç törlüg ätözlärkä tägü umazlar: bo ok üç törlüg tözläriğ ukmışları üçün öçürmişläri üçün: arıtmışları üçün: anın bügü biliglig burhanlar üç ät'özkä tägirlär*¹⁶ (Wilkens 2001, 132₄₉₆₋₅₁₀, AYS 57.20-21) “O üç tür hakikat/töz nedir denirse, yani en ilki her şeye bağlı doyumsuz *töz*, ikincisi başkalarına dayanan *töz*, üçüncüsü her şeyi mükemmel tamamlamış gerçek *töz*, bunun gibi üç tür *töz*leri insanoğlu anlamadıkları, söndürmedikleri, temizlemedikleri için *üç tür ätöz*'e ulaşamazlar. Bu üç tür *töz*leri anladıkları, söndürdükleri, temizledikleri zaman bunun gibi bilgili budalar *üç ätöz*'e ulaşırlar”.

何者為三。一者遍計所執相。二者依他起相。三者。成就相。如是諸相。不能解故。不能滅故。不能淨故。是故不得至於三身。如是三相。能解、能滅、能淨故是故諸佛具足三身。 (Taishō, Cilt 16, 409a12-16).

on buyan ädgü kılınç: 十善業 shi shan ye (G 9959 9710 12991) on kötü eylemden kaçınarak on çeşit sevaba ulaştırın davranışı gerçekleştirme (Söz konusu on kötü eylem: 1. öldürme, 2. çalma, 3. zina yapma, 4. yatmak (tembellik), 5. kaba söz, 6. insanların aralarının açılmalarına sebebiyet verecek sözler, 7. boş gevezelik, 8. açgözlülük, 9. kötü-niyet, 10. yanlış bir görüşe tutunmak (bağlanmak) (Chang 1983, 494)¹⁷.

yalañuklar köñülü açsız suksız buşıka akı buyan ädgü kılınçka tavrıñlı on buyan ädgü kılınç yolınta yorigalı udaçı bolurlar “İnsanlar, gönlü tok₂, sadakadan yana cömert, sevap işlemek için gayret eden, on çeşit sevaba ulaştırın davranışta bulunur” (AYS412.10-14). 心無慳鄙。常行慧施具十善¹⁷業。(Taishō, Cilt 16, 428a16-17).

¹⁵ Wilkens tarafından bu bölüm şöyle çevrilmiştir: ... alle Tathāgatas die vollk[ommen] verstehenden (*sambuddha*) haben nämlich die drei [Körp]er welches sind jene drei? Es sind nämlich er[sten] ihre „Erscheinungskörper“ (*nirmānakāya*), zweitens ihre „Fruchtkörper“ (*sambhogakāya*) und drittens ihre „Gesetzskörper“ (*dharmakāya*) (Wilkens 2001, 110).

¹⁶ Wilkens tarafından bu bölüm şöyle çevrilmiştir: Welches sind jene drei fachen Naturen (*trīsvabhāva*)? Es sich nämlich erstens „die Natur die ergreifbar ist durch das alles (Ergreifende, sc. Durch die *kleśas*) und mit Anhaften versehen ist“ (*parikalpitasvabhāva*) zweitens „die Natur, die (nur) bestehen kann, indem sie auf andere (Dinge) stützt (*paratantrasvabhāva*) und drittens „die gänzlich vollendete, wahre Natur“ (*pariniṣpannasvabhāva*) und drittens „die gänzlich vollendete, wahre Natur“ (*pariniṣpannasvabhāva*) Weil die Lebewesenkinder solchermassen die dreifachen Naturen (*trīsvabhāva*) nicht verstanden, (sie) nicht ausgelöscht und nicht bereinigt haben, deshalb können sie nicht zu den dreifachen Körpern gelangen. Weil sie eben diese dreifachen Naturen (*trīsvabhāva*) verstanden, ausgelöscht und bereinigt haben, deshalb gelangen die zauberkundigen Buddhas zu den drei Körpern. (Wilkens 2001, 132).

¹⁷ Dünyadaki ızdırdıktan kurtulmak için burhan talimatında birtakım yollar vardır. Bunlar: İman (Uyg. *kertgünç*), Ahlak kaideleri, İstiğrak (Uyg. *sakınç*), Hikmet, marifet, idrak (Uyg. *bilgä bilig*), kurtuluş (Uyg. *kutrulmak, ozmak*) (Arat 1987, 366-373). Bu yollardan biri olan ahlak kaideleri içerisinde yer alan bu *on törlüg kılınç yol* “on türlü davranış yolu” Arat tarafından Uygurcaları ile şu şekilde verilir: 1. *özlüglärg ölmämäk* “canlıları öldürmemek” 2. *adınagunun tavarın küçüp almamak ogurlamamak* “başkasının malını zorla almamak ve çalamak” 3. adınların yutuzına yapışmamak “başkasının karısı ile temas etmemek” 4. *äzüglänmämäk* “yalan söylememek” 5. *çasut çasurmamak* “iftira etmemek” 6. *irig sarsıg sav sözlänmämäk* “kaba ve çrkin söz söylememek” 7. *asgançulamamak* “yüze gülmemek” 8. adın kişiniñ ädgüsiñä azlanmamak, künilänmämäk “başka birisinin malına tama etmemek ve haset etmemek” 9. *övkä köñül tutmamak, övkälänmämäk* “öfkelenmemek” 10. *tärs körüm öritmämäk* “aynı fikirde olmamak” (Arat 1987, 367).

Turkish Studies

Milyar Dünya (evren):

a. Budist kozmoloji içerisinde sayısız sistemlerden biri milyar ve güneşle ilgili sistemdir. Her dünyanın güneşi ve ayı vardır. Dünya, 1. *dhyana* göğüne kadar uzanır (Chang 1983, 496).

yüz miñ tümän kolti nayut sanınça burhanlarka barçaka ağır ayag kılmiş bolur “yüz bin tümen (=100.000x10.000=1 milyar) koti, nayuta₂ sayısınca Budaların tamamına saygı göstermiş olur” (AYS 419.1-3 satır) 百千萬億那庾多諸佛世尊復得 (Taishō, Cilt 16, 428c01-02)

b. Bin dünya ise bin dünya evrenini oluşturur ve 2. *dhyana*'ya kadar uzanır. Bin dünya da milyon dünyayı (evreni) oluşturur, milyon dünya da 3. *dhyana*'ya kadar uzanır. Bin dünya ile milyon dünyanın oluşturduğu milyar evren de 4. *dhyana*'ya yani göğün en yükseğine uzanır.

çambudivip uluşta , bo yertinçü içindä , üç miñ ulug miñ uluşlarda , kayu năçä bar ärsär , kamag tnl(i)g oqlanı , tamuluglar ulatı , yılık pret azunı , barça tarıkzun “*jambudvīpa* ülkesinde, bu dünya içindeki üç bin ulu, bin (pek çok) ülkede her ne var ise bütün insan oğlunu cehennem(den) ve diğer hayvan, ruh şekillerinden tamamıyla uzaklaştırın” (AYS 452.8-12).

贍部洲於此大千世界中所有一切有情類餓鬼傍生及地獄... 除 (Taishō, Cilt 16, 432a.26-28).

SONUÇ

Uygurcada üç, dört, beş vb. (*üç ätöz, beş azun, tört törlüg terin kuvrag*) rakamlarla oluşturulmuş bazı kavramlar ve zamana ilişkin kelimeler tespit edilmeye çalışılmış; böylelikle Uygurca metin çevirilerine katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Uygurca metinlerde gördüğümüz *üç ärdini, üç ätöz* vb. gibi ifadeler genelde (sırasıyla) “üç mücevher”, “üç beden” olarak çevrilmiştir. Burada amaç bu sayıların ifade ettiklerini varsa Çince denkliklerini de vererek ortaya koymak olmuştur. Çince denkliklerine baktığımızda ise genelde Uygurların Çince metne bağlı kaldığını, Çince Uygurcaya çevirirken Uygurcada Çince sözcüklerin bire bir denkliklerini bulmaya çalıştıklarını görmekteyiz. Örneğin; *tört törlüg terin kuvrag* “dört tür topluluk” = 四部眾 *si bu zhong* , *üç ärdini* “üç mücevher” 三寶 *san bao*. Bire bir çevirinin dışında bazen Çincenin yorumlandığı da görülmektedir; Çince Uygurcaya bazen uzun uzun çevrilirken bazen de kısaltılarak çevrilmiştir. Tıpkı yukarıda verdiğimiz örnekte olduğu gibi *üç miñ ulug miñ* (AYS 458.9) ibaresinin Çincesi 大千 *da qian* “birçok bin, binlerce” (Taishō, Cilt 16, 432a.7) anlamına gelirken Uygurlar tarafından bu “birden çok olan bin” *üç miñ ulug miñ* olarak yorumlanmıştır. *üç miñ ulug miñ*¹⁸ gerçekte Uygurca metinlerde Çince 三千大千 (*san qian da qian*)’nın ve Skr. *trisāhasramahāsāhasra*’nın harfiyen çevirisidir. Yine yukarıda verilen bir başka örnekte ise Çincenin Uygurcaya kısaltılarak aktarıldığını görmekteyiz. Çincesi 去來現 (去 *qu* “geçmiş” 來 *lai* “gelecek” 現 *xian* “şimdi”) geçmiş, gelecek, şimdiye denk gelen Uygurca ibare “üç zaman” anlamıyla kısaltılarak *üç üd* olarak çevrilmiştir.

¹⁸ *üç miñ ulug miñ*’in Çincesi ve Sanskritçesi için bak. Wilkens 2007, 433a.

KISALTMALAR

- AYS : bak. Altun Yaruk Sudur (Kaya, 1994).
bak. : bakımız
Çin. : Çince
G : bak. Giles
Skr. : Sanskritçe
Soğd. : Soğdca
UWb. : bak. Röhrborn
Uyg. : Uygurca

KAYNAKÇA

- ARAT Reşit Rahmeti (1987). “Uygurlarda İstıhlara Dair”, **Makaleler**, Cilt I, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, s. 364-389.
- AYAZLI Özlem (2009). **Altun Yaruk Sudur VI. Kitap**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- BARUTÇU F. Sema (1992). “Eski Türkçede Buddha'nın 32 Laksanası”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1987**, Ankara, s. 11-33.
- CHANG Garma C. C. (1983). **A treasury of Mahāyāna Sūtras: Selections from the Mahāratnūka Sūtra**, Delhi.
- CONZE Edward (2004). **Kısa Budizm Tarihi**, Çeviri: Ömer Cemal Güngören, İstanbul.
- EDGERTON Franklin (1972). **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary**, c. II. Delhi.
- GİLES Herbert A (1912). **A Chinese-English Dictionary**, c. I-II. 2. bs. Shanghai.
- KAYA Ceval (1994). **Uygurca Altun Yaruk: Giriş, Metin, Dizin**, Ankara.
- NOBEL Johannes (1958). **Suvarnaprabhāsottamasūtra, Das Goldglanz-Sūtra, Ein Sanskrittext des Mahāyāna-Buddhismus: I-tsing's chinesische Version und ihre tibetische Übersetzung**, Leiden.
- ÖLMEZ Mehmet (1991). **Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)**, Ankara.
- RÖHRBORN Klaus (1977-1996). **Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien: a -ärñäk 1-6**. Wiesbaden.
- SOOTHİLL William Edward (1937). **A Dictionary of Chinese Buddhist Terms**, London.
- TEKİN Şinasi (1993). **Uygurca Metinler I, Kuansı im Pular (Ses İşiten İlah)**, Ankara.
- WILKENS Jens (2001). **Die drei Körper des Buddha (trikāya), Ein Beitrag zum Verständnis einer zentralen Lehre des Mahāyāna-Buddhismus. Berliner Turfantexte XXI**, Turnhout.
- WILKENS Jens (2007). **Das Buch von der Sündeltilgung (2 vols.), Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣānti Kılğuluk Nom Bitig, Berliner TurfanTexte XXV**, Turnhout.
- WILLIAMS Monier (1899). **A Sanskrit-English Dictionary**, Oxford.